

Kisfaludy Sándor portréja és a nemzeti irodalom képe Eötvös Károly balatoni utazásaiban

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

Eötvös Károly (1842–1914)¹ *Utazás a Balaton körül* (1900) és *A balatoni utazás vége* (1909) című, egységes alkotásnak tekinthető kötetei lényegében egyetlen történetet beszélnek el: a szerző híres erdélyi barátaival (Gyulai Pállal, Salamon Ferencel, Szilágyi Sándorral, Nagy Miklóssal és Szentirmay Józseffel) tett 1875-ös balatoni utazásának hosszúra nyúlt krónikáját írják le. De korántsem kizárólag magáról az utazásról vagy általában a Balatonról szólnak Eötvös anekdotázó stílusú kötetei: megtudhatjuk belőlük, ki is az a drótos tót,² mivel tölthették az országgyűlési szünetet az 1840-es évek jurátusai,³ illetve avatott leírását kaphatjuk a századvégi magyar fürdőorvosok munkájának is.⁴ Eötvös, a szóbeliség epikai hagyományában gyökerező elbeszélő művészet mestereként⁵ gyakorta dolgoz föl másoktól hallott történeteket, s rend szerint személyes forrásait is feltünteti. Ugyanakkor nagy hangsúlyt fektet alakjai (legyenek azok kevésbé ismert kortársak vagy jelentős történelmi személyiségek) „beszéltetésére” is, hiszen kicsivel több mint húszkötetes életművében több életrajzi munkát is írt.⁶ Mindez hordozza szövegvilágának szubjektív, személyekhez kötött jellegét. A következőkben az Eötvös-életmű talán legismertebb darabjait: két Balaton-tárgyú könyvét elemzem ebből a szempontból.

E köteteket lapozgatván az az érzése támadhat az olvasónak, hogy a balatoni utazás történetének fejezetei közé (sok egyéb mellett) odakeveredtek egy el nem készült Kisfaludy Sándor-életregény (1772–1844) epizódjai is. A három kötetnek összesen nyolc fejezete⁷ kapcsolódik közvetve vagy közvetlenül a sümegi születésű költő és egykori hitvese, Szegedy Róza (1775–1832) életéhez. Eötvös „regénye” hol novellisztikusan beszél el egy-egy momentumot a költő

¹ Eötvös Károly életéről és műveiről lásd HERCZEGH 1928; TÓTH JÁNOSNÉ 1987, 11–32.

² Magyar fürdő, magyar orvos c. fejezet (EÖTVÖS 1901/a, 79–86).

³ Hazádnak rendületlenül... c. fejezet I. (EÖTVÖS 1909, 26–36).

⁴ Balaton-Füred c. fejezet (EÖTVÖS 1909, 65–78).

⁵ SZALAY 1977, 542–554; NÉMETH G. 1985, 212.

⁶ *Magyar alakok* (1900), *Gróf Károlyi Gábor följegyzései* (1902), *Deák Ferenc és családja* (1905), *Szilágyi és Káldy* (1906), *A Jókay-nemzetség* (1906).

⁷ Az *Utazás...* két kötetében: Az első magyar nemzeti színház (EÖTVÖS 1901/a, 109–141); Miként kezdődik Himfy szerelme? (EÖTVÖS 1901/b, 127–138); Szegedy Róza szeret (EÖTVÖS 1901/b, 139–162); Az elválás (EÖTVÖS 1901/b, 163–183); A költő életéből (EÖTVÖS 1901/b, 264–183.). *A balatoni utazás végében*: Szegedy Róza halála (EÖTVÖS 1909, 1–25.); Ki ad érte többet? (EÖTVÖS 1909, 215–222); Felső-Eörs ligeteiben (EÖTVÖS 1909, 300–306) c. fejezetek. S ehhez még hozzászámolhatjuk a jurátusok utazásáról szóló hosszú fejezet (Hazádnak rendületlenül...) V. részét, melyben a hét utazó meglátogatja az öreg Kisfaludyt sümegi otthonában (EÖTVÖS 1909, 189–204).

életéből (szerelemre gyúlását, a füredi magyar nyelvű kőszínház építése körüli munkálkodását stb.), más fejezetekben pedig egy önjelölt archeológus buzgalomával kutat olyan kérdéseket, hogy például átszúrták-e halálakor a költő szívét, miként végredeletében lefektette, vagy, hogy ki mindenki vett részt Kisfaludy halála után az ingóságok árverésén.

Amikor Eötvös költőket, írókat s műveiket emlegeti a balatoni utazások közepette – Csokonai *A tihanyi ekhóhoz* című versét, Berzsenyi elbeszélő költeményét, *A remetét*, *A füredi szívhalászatot* Vörösmartyótól, s Jókai Füred-fejezeteit *Az arany emberből* – „érdemeik elismerése mellett” leginkább racionalizálni szeretné alkotásaikat: az foglalkoztatja, hogy a Balatonnal kapcsolatos szövegek földrajzi elhelyezkedés és történeti hűség szempontjából mennyire felelnek meg a valóságnak. Ez alól nem kivétel Kisfaludy Sándor sem,⁸ csupán annyi a különbség, hogy Kisfaludyt többször szerepelteti, jóval gyakrabban hivatkozik rá, s – érvelésében ezt szeretném bizonyítani – bele is helyezkedik a költő nézőpontjába, jobban mondva az ő szólamát is felhasználja saját elképzelései alátámasztására. Annak, hogy Eötvös bizonyos értelemben Kisfaludy Sándort mutatja föl mint a balatoni ember ideáltípusát – kultikus perspektívába helyezve a költőről és műzsájáról, Szegedy Rózáról való gondolkodást – irodalomtörténeti vonatkozásai is vannak.

Először is Eötvös haszonnal forgatja Kisfaludy szépirodalmi munkái mellett a korban már sajtó alá rendezett *Napló és francia fogságom* című emlékiratát, valamint levelezését Szegedy Rózával és másokkal,⁹ mely mozzanatban több szimbolikus aktust is felfedezhetünk. Kisfaludy műveinek és levelezésének Eötvös általi olvasása és interpretációja egyfelől a költő irodalmi jelentőségének századvégi aktualizációját jelenti, másfelől az utazás olyan lényeges mozzanatai mint a költő sümegi szülőházának, badacsonyi szőlejének és Szegedy Róza egykori otthonának, a felső-örsi Mike palotának a felkeresése egyfajta kommemorációs aktusnak¹⁰ is tekinthető. Amellett, hogy Eötvös kiemeli a

⁸ Lásd példaként Kisfaludy *A Szent-Mihályhegyi remete* című regéjével kapcsolatos kiegészítéseit (EÖTVÖS 1901/b, 70–74), vagy a Szegedy Rózával való megismerés történetének összevetését a *Himfy szerelmeinek* vonatkozó momentumaival (EÖTVÖS 1901/b, 127–138)

⁹ KISFALUDY 1893, 592.

¹⁰ A „kulturális emlékezet” fogalmkörében olyan eljárások, szimbolikus cselekvések, kinyilatkoztatások tekinthetők kommemorációs aktusnak, melyek valamilyen múltbéli (a jelen szemszögéből értéktelített) személy, eszme, esemény, intézmény stb. újraaktualizálását, az intézményesített emlékezetben történő megőrzését tűzik ki célul. Jellemző formái az emlékműállítás vagy másfajta (irodalmi, képzőművészeti stb.) művészeti alkotásokban való megjelenítés, de ide tartoznak az emlékezetet preformálni célzó nyilvános beszédek is. Lásd ASSMANN 2004; RICOEUR 1999. A Pierre Nora (1999) által bevezetett „emlékezet hely” fogalma érdekes módon Kisfaludy Sándor és a Balaton kapcsolatában is releváns lehet: Szegedy Róza egykori badacsonyi szülőbirtokának préházából utóbb Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza életét bemutató emlékmúzeum lett, ugyanakkor az az elgondolás, hogy általában a Balaton vidéke Kisfaludy Sándorral

magyar nemzet Balatonnal kapcsolatba hozható nagy szerzői közül Kisfaludy Sándort, narrativizálja az életének egyes epizódjait – ahogy ez a pozsonyi jurátusok utazásával összekapcsolva is megtörténik –, a jövő dimenzióját is rávetíti a költő munkásságára. A „Miként kezdődik Himfy szerelme?” című fejezetben idézi Kisfaludy egyik levelét:

„Halálom után, midőn már porhadni fogok, ez oly hely leend Magyarországon, melyet megnézni el nem mulasztandja az utas; hová az utóbbi fiatal nemzedék, mint már most is a regéimben megéneklelt váromladékokhoz zárandokolni fog, hogy lássa azon helyet, hol egy tántoríthatlan hazafinak szívéből azon szövatok hangzának ki, melyek a magyart hazaszeretetre gerjedni, nemzetiséget és ezzel nemzeti életet visszavivni, szóval a magyart önmagának visszaadni segítették.»

Ezt írta a költő 1844. évi február 25-én Batthyányi Fülöp hercegnek.”¹¹

Itt kezdődik bizonyos értelemben Kisfaludy munkásságának és élettörténetének kultikus beszédmódba való áthelyezése. Noha Kisfaludy a fenti levelet eredendően szövege eladása céljából, mintegy azt ajánlgatva írta, ahogy erre Eötvös ki is tér – az utazás kontextusában, annak szimbolikus céljait számításba véve egyfajta önbeteljesítő jóslatként olvasható a Balaton-vidék felvirágoztatásával kapcsolatban. S Kisfaludy a vidék szülöttként, nemcsak mint a Balaton első „valódi” írója, s a térség szép jövőjét megjósoló váteszköltő reprezentálódik Eötvös művében: Kisfaludy a Balaton fejlődésén és általában a magyar kultúra előmozdításán nagy erővel munkálkodó közéleti ember is. Ő szervezkedett 1831-ben a füredi (Eötvös által elsőnek vélt) magyar nyelvű színház¹² megalapításán;¹³ ő volt az, aki bécsi testőrként megmutatta az angol követeknek, hogy a magyar nemes németül, latinul és franciául is perfekt, s alkalmasint Tassót fordít olaszból;¹⁴ aki nyit a fiatal nemzedék felé, s már idős fejjel 1844-ben ő döbbenti rá az utazó jurátusokat hazájuk megismerésének

kapcsolatba hozható „irodalmi emlékhely” és ihletforrás, már az 1840-es évek publicisztikájában is megjelent. Vö. KOVÁCS 2007, 65–66. és KOVÁCS 2013, 41–50.

¹¹ EÖTVÖS 1901/b, 128.

¹² A füredi magyar nyelvű színház valójában csak a harmadik volt Kolozsvár (1821) és Miskolc (1823) után. Vö. KÖHEGYI 1970, 95–102.

¹³ Az első magyar nyelvű színház (EÖTVÖS 1901/a, 109–141).

¹⁴ „Nagy csodálkozással ballagott el tőle a két lord, s meg is köszönte a hercegnek a rendivüli élvezetet. Csakugyan érdekes emberfaj ez a vad magyar. Csak az kár, hogy úgy elzárkózik a polgáriasságtól. Pedig, ime, erre is lenne képessége.

Ezt a kalandot is meghallotta Szegedy Róza. Elbeszélte neki apja is, testvérbátyja is, egész rokonsága is, nők, férfiak egyaránt. Tudta ezt egész Túl-a-Duna. Minő tudós a magyar! Minő lángeszű a magyar nemes ifju! Hogy mentette meg a nemzeti becsületet! Hogy pipálta le a két angliust! Minő jó hírünk lesz ezentul az angolok közt!” (EÖTVÖS 1901/b, 137).

fontosságára, mely alkalommal nem mellesleg (a hipotetikus balatoni ember legfőbb erényeként)¹⁵ páratlan vendégszeretetéről is tanúbizonyságot tesz.¹⁶

Szegedy Róza nem különben a magyar nőideál megtestesítője Eötvös szövegeiben; róla még nagyobb rajongással szólnak a tárgyalt fejezetek, mint a dunántúli költőről. *A' kesergő szerelem* háttértörténetének elbeszélése során így jellemzi:

„A női jellem egyes részeiből a költő ihlete alkothat eszményi női alakot. Alkotott is minden nagy költő s minden nemzetnek meseszövéi képzelete. De Szegedy Róza élő alak volt, s nem a költő, s nem a nép képzeletének szüleménye. Benne mégis a nő eszményének fensége áll előttünk. Oly tisztán, oly magasan, oly nemesen; őt nem szárnyalta túl a nőiség ragyogásában a történelem egyetlen nőalakja sem.

Szegedy Róza a magyar szűznek örökkévaló ideálja.”¹⁷

Mint a Himfy-dalok ihletője, Szegedy Róza közvetve az irodalom révén a „magyar nemzeti szellem” előmozdításának is fontos szereplője.¹⁸ A Kisfaludy-életrajz balatoni tájjal kapcsolatos momentumainak kultikus prezentálása ugyanakkor nem feltétlenül jelent valóságtól elrugaskodott idealizálást: ezen fejezetek érdekességét éppen az adja, hogy – alapvetően dicsőítő hangnemük ellenére – nem egyszer életszerű esendő emberként mutatják be a költőt és hitvesét. A Badacsonyi hegyén való megismerkedésük, s az ezt követő évődés epizódjai¹⁹ leginkább Mikszáth Kálmán hasonló időszakban (1906) született Jókai-életrajzának²⁰ azon fejezeteit juttatják eszünkbe, melyek Jókai Mór és Laborfalvi Róza házasságának fordulatos történetét mesélik el. Izgalmas párhuzam, hogy Eötvös Károly hasonlóképp bontotta fel az életrajzírás korábbi

¹⁵ Lásd Hrabovszky Dávid 1827-es beszámolóját: „Egyébéránt a' Balaton melléki Magyar nemzetiségnek még sokkal nagyobb eredetiségét mutathatja, mint a' kevéssel feljebb lakó Vas, 's Veszprim Vgyei. Megtartotta még tellyes mértékben a' Magyar vendégszeretést, mely szép tulajdonság nemzeti Characterünknek fő billyege. Örül, ha mást lát körülötte örülni, 's tsak hogy jó kedve legyen, erővel is itatja legjobb borából a' megelőször látott idegent is, sőt megbántotnak véli magát, ha el nem fogadja. Megkülömbözteti őtet egyéb közelebbi vidékiektől a' tartós jó kedv, artzájának pirosabb színe, és az elevenység.” (HRABOVSZKY 1827, 98). Tulajdonképpen ezen leírás tudattalan példázata történik meg *Az Utazás...* „Csobáncz vára” című fejezetében, mikor is Gyulaiéki megismerkednek a gyulakeszi emberrel (EÖTVÖS 1901/b, 225–234).

¹⁶ EÖTVÖS 1909, 194–195.

¹⁷ EÖTVÖS 1901/b, 174.

¹⁸ „Hanem hogy Himfy Szerelmének költészete mekkora világot gyujtott a magyar szivekben, hogy ez a költészet miként ébresztette föl a nemzet közszellemét, s hogy ez a költészet Szegedy Róza dicső alakja körül született meg: ez bizony nincs följegyezve az anyakönyvben.” (EÖTVÖS 1909, 13).

¹⁹ Miként kezdődik Himfy szerelme? (EÖTVÖS 1901/b, 127–138), Szegedy Róza szeret (EÖTVÖS 1901/b, 139–162), Az elválás (EÖTVÖS 1901/b, 163–183) c. fejezetek.

²⁰ MKÖM 18–19.

meghatározó normáit a századvégen, mint Mikszáth Kálmán a *Jókai Mór élete és korában*.²¹ Rubinyi Mózes írja Eötvösről a Balaton-kötetek és a *Gróf Károlyi Gábor feljegyzései* kapcsán 1962-ben: „[m]unkáit még leginkább memoárnak lehetne mondani. [...] Ez az a műfaj, mely a regényes életrajz közvetlen elődjeként, csak Eötvös halála után lett Európa-szerte ismert.”²²

A balatoni utazások (biografikus) elbeszélője ennek megfelelően – mintha pusztán egy regényhősről volna szó – némileg azonosul is Kisfaludy Sándorral. Az előbb idézett Kisfaludy-levél mint a Balaton fejlődésére vonatkozó jóslás, Eötvös Károllyal mint krónikással teljeseedik be. Noha a balatoni utazás során felmutatja az elmúlt száz év karcsú balatoni irodalmát, a bevezető a valódi „költői felfedezés” hiányával is szembesít,²³ mely nézőpontból a szimbolikus „kezdőpontként” tételeződő Kisfaludy Sándornak egyedül maga a krónikás, Eötvös lehet egyetlen folytatója. Ezt az azonosulást az is hangsúlyozza, hogy Eötvös elbeszélője bizonyos értelemben párhuzamba állítja saját életét Kisfaludy életrajzával. *A balatoni utazás vége* kötet első fejezete, a „Szegedy Róza halála”,²⁴ mely a költő hitvesének utolsó napjait beszéli el, egy alkalmi székfoglaló előadás szövege, melyet Eötvös a Petőfi-társaságban mint megválasztott tag olvasott fel 1903. január 6-án. A kötet záró darabja pedig „Az én tavalyi Karácsonyom”²⁵ című rövid fejezet, mely Eötvös feleségének, Fromm Etelkának az 1905-ben bekövetkezett halálát, utolsó napjait, óráit örökíti meg. Így lényegében a hitves elmúlása és a gyász foglalja keretbe tematikailag a könyv tartalmát, melynek első fejezetében Kisfaludy Sándor az értékvesztett alany, az utolsóban pedig maga Eötvös Károly. Ám a szöveg ennél továbbmegy; az utolsó fejezetből megtudjuk, hogy Eötvös és felesége (csakúgy, mint Kisfaludy és Szegedy Róza) a Balatonon, egészen pontosan Balatonalmádban ismerkedtek meg. Mi több, Eötvös elhunyt hitvese – azon túl, hogy harminchét évig volt hű társ – rendelkezett azokkal az attribútumokkal, amelyekkel a szöveg Szegedy Rózát számunka megjelenítette:

²¹ T. Szabó Levente vizsgálta monográfiájában részletesen, hogy Mikszáth *Jókai Mór élete és kora* című munkája – a saját korában leginkább csak tanácstalanságot váltva ki a recepcióban – miként rúgja fel az életrajzírás normáit, ellépve a regényszerűség felé. (T. SZABÓ 2007, 273–290).

²² RUBINYI 1962, 162–163.

²³ „Hogy a Balaton máig sincs még felfedezve: legékesebben bizonyítja ezt az a husz-harmincz tudós férfi, a kit a történetírás balatoni bizottságnak nevezett el, és a ki tíz év óta mindig a Balatont fedezi föl, de munkáját máig se végezhetette el. Vannak barátaim is e bizottságban. Herman Ottó már korábban fölfedezte a Balaton halait s madarait. Daday fölfedezett benne több mint százötven fajta rákot. Lóczy egészen közel jár ahhoz, hogy fölfedezze partjait, s mások közel járnak ahhoz, hogy fölfedezzék mélységeit. Azonban a halak és madarak, a rákok, partok és mélységek még mindig nem a Balaton. [...] Se mérnök, se tudós, se állatbuvár azt igazán felismerni sohase lesz képes. Utazó kell ahhoz, aki egytural költő és történetíró [...]” (EÖTVÖS 1901/a. 4–5).

²⁴ EÖTVÖS 1909, 1–25.

²⁵ EÖTVÖS 1909, 307–313.

„Kisfaludy Sándor, a nagy költő azt írja egyik töredékes végrendeletében Szegedy Rózáról:

– Csekély szerzeményeimet iparkodásom mellett leginkább az ő hiv-
szeretetének, segedelmének, maga megvonásának és okos
gazdasszonyságának köszönhetem!

Ime, Szegedy Róza!

Ilyen volt az én szerény feleségem is. Jobb asszony és jobb gazdasszony
nem volt a földön.”²⁶

„Egyébként nem akarom ama dicső emlékü nőhöz hasonlítani” – teszi persze
hozzá rögtön az elbeszélő, megtartva Szegedy Róza isteni magaslatokba emelt
kultikus képének érinthetetlenlenségét. Ezen túl is izgalmas lenne végigkövetni,
hogyan preformálja és próbálja Kisfaludy Sándor portréját a szöveg Eötvös
képére formálni. Az alábbi részletben például – mint jó kálvinista – hosszasan
fejtegeti, Kisfaludy valójában nem meggyőződésből kötődött a katolikus hithez:

„– Római katolikus vallására sokat adott Kisfaludy. Volt a Kisfaludy
családnak egy protestáns ága is, de ő a maga ágazatát előbbvalónak tartotta
a protestánsnál. De indoka politikai természetű, s nem vallásos természetű
volt. Élt-halt a nemességért; rajongó álmódzásai közé tartozott a nemesség
középkori fényének s a Kisfaludy nemzetség ősi dicsőségének és hatalmának
visszaszerzése. Deák Ferencz pártját kálvinista pártnak tartotta, a
kálvinistákat szabadelvűeknek látta, s a szabadelvűségtől féltette nemességét
s a nemesi előjogokat. Ebből állott minden felekezetessége. Bármennyi
kápolna, remete, gyóntató pap, zarándok, hajnali harangszó, imádság fordul
is elő költeményeiben: ennek nincs más értelme, mint a valláshoz politikai
okokból való ragaszkodása.”²⁷

Eötvös maga is reflektál Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza szerelme
kapcsán az életrajzírói szerepre, mégpedig a hitvesi irodalom és a szerelem-
történetírás hazai hiányosságaira hívva fel a figyelmet. Nem elég, hogy „[...] a
világ összes költői hálátlanok a nők iránt”,²⁸ tulajdonképpen nincs is olyan mű,
amelyből kimerítően megismerhetnénk íróink-költőink (magán)élettörténetét:

²⁶ EÖTVÖS 1909, 308.

²⁷ EÖTVÖS 1901/b, 271–272.

²⁸ Az idézet így folytatódik: „Kevés a kivétel. Társaságunk [a Petőfi-társaság – R. D. Sz.]
dicső elnöke, Jókai Mór mindenestre kivétel. Lantjuk zengő dala s költészetük ragyogása
rendszerint csak addig veszi körül a nő alakját, míg az lányka, míg hajadon, míg
menyasszony. A nő szívének történetével az esküvő után nemigen foglalkozik a költészet.
Pedig a nő azután hasonlít legjobban az istenekhez. Azután terem, azután alkotja meg és
őrzi meg a boldogságot, s azután gondoskodik arról, hogy folyton szebb legyen a világ.

Igaz – a korunkbeli irodalom és költészet foglalkozik a házasság női szívével is.
De oly irányban, hogy nincs köszönet benne. A nők imádása helyett a nők élvezésére
buzdít Helikon serege.

„Egy költőnek szerelméről se irtak annyi könyvet, mint Kisfaludy Sándoréról. De szerelmének történetét se irta meg egy költőnk se annyira, mint Kisfaludy Sándor. Se Petőfi, se Csokonai. Pedig ennek boldogtalan, amannak boldog szerelméről oly gyakran zengett a lant. Vörösmarty szerelméhez alig mertek írónk hozzányúlni; Arany Jánoséról, Tompa Mihályéról szólni ledérségnek látszott volna. Kisebb költőink lóti-futi szerelme éppen nem ébreszté föl a nemzet kíváncsiságát. De hol lehet megismerni Kölcsey és Kemény Zsigmond, Jósika és Eötvös József szívének ifjúkori paradicsomkertjét? Hejh, de kezdetén vagyunk mi még csak annak a műnek, mely irodalmunk és írónk élettörténetét igazán állítaná elénk!”²⁹

Az írók, költők élettörténetének, szerelemtörténetének behatóbb ismerete mellett Eötvös Károly megfogalmazásaiban ott munkál az igény – miként Jellasics bán és István nádorispán 1848-as szerepéről kialakult képet is igyekszik átalakítani³⁰ – nemcsak a történelem, hanem az irodalomtörténet átértelmezésére is. Kisfaludy Sándor személyének és munkásságának interpretálása kapcsán domborodik ki Eötvösnél, hogy Gyulai Pállal való mulattató nézeteltéréseik magvát lényegében a kultúra és az irodalom két egészen másfajta felfogásának az összeütközése okozza. Nem elég, hogy a balatoni utazások Gyulai Pálját általában hidegen hagyják azok a látványosságok, amire Eötvös felhívja tudós társai figyelmét³¹ – hacsak nem arról a pontról van szó, ahol Berzsenyi búcsúzott Kemenesaljától³² –, ennek tetejében merőben eltérő elképzeléseik vannak a

Sohase született még nő e világon, kinek alakja, szíve, fenséges gondolkodása magasabb és nemesebb érzelmekre hangolta volna a költő lantját, mint Szegedy Róza. A világirodalom más nemzetek nyelvén ismer nagynevű nőket, mert azoknak már akadt történetírójuk. Szegedy Rózának eddig még nem akadt.” (EÖTVÖS 1909, 21–22).

²⁹ EÖTVÖS 1901/b, 130.

³⁰ EÖTVÖS 1901/a, 267–288.

³¹ „Jól elmúlt harminczkét éve, mikor erdélyi barátaimmal arra jártam. Amint a vasut elhagyja a szántódi révet, attól kezdve jó szem megláthatja a lovasi hegy szíves hajlékának fehér homlokát. Barátaim figyelmét oda irányítottam. Gyulai Pál kifigurázott vele. Ügyel is ő minden szőlőhegyi nyájas viskóra. Ők bizonyára elfeledték ezt már, én el nem feledhetem.” (EÖTVÖS 1909, 290).

³² Gyulai nem akart továbbmenni a Badacsony hegyén felfelé, s leheveredett egy körtefa alá. Eötvös furfangos módon csábította mégis feljebb:

„– Várj csak, Gyulai Pál ur, majd kimozdítlak én a vadkörtefa alól.

Odaszóltam Nagy Miklóshoz, Salamon Ferenczhez, Szilágyi Sándorhoz.

– Álljatok mellém! Oda nézzetek, ott áll Tátika vára! Annak tulsó lábánál vonul el az országot Sümegről Keszthely felé. Tátika mögött észak felé, félmérföldnyire fekszik Bazsi falva. Egész addig mindig jól lehet látni észak felé Ságh hegyét és Kemenesalját. Bazsitól délre van egy lejtő, az ut is fordul ott, ha azon lejövünk, nem látni többé Sághot sehonnan. E lejtő magasán állt meg Berzsenyi, midőn szülőföldjéről, Kemenesaljáról 1808-ban végképp elköltözött. Itt búcsúzott el örök szép költeményében Kemenesaljától [...]. Hangomat elvitte a reggeli szellő a vadkörtefa alá, Gyulai Pál ur füleihez.

magyar irodalom fejlődéstörténetéről is. Az utolsó kötet egyik fejezete szerint egy ízben, már hazafelé, azon vitatkoznak össze, tökéletesen félreértve egymás érvelését, hogy vajon Kisfaludy Sándor költészete jelent-e többet a magyar embernek, mint Goethe világa a németnek. A vita során Eötvös kinyilvánítja – noha egy szóval sem mondja –, hogy Kisfaludy nagyobb költő, mint Goethe: a magyar ember számára Himfy és a regék dalnoka (a nemzeti szellem ápolása és a magyar táj népszerűsítése miatt) sokkal értékesebb, mint bármely világhírű költő. Kettőjük (Eötvös és Gyulai) érvrendszerének eltérő volta, a köztük lévő félreértés és a vita feloldhatatlansága, ha úgy tetszik *A balatoni utazás vége* rövid, anekdotikus részletéből ki is rajzolódik.³³ Míg Gyulai számára a pozitív vagy negatív irodalomtörténeti értékelés és általában az irodalom mibenlétének hátterét állandó vagy történeti fejlődés folytán kialakuló etikai-esztétikai maximák³⁴ határozzák meg, addig Eötvös művészet- és irodalom-felfogása tárgyyszerű, tematikus és mindenekelőtt tájközpontú.³⁵

Ugyanez jelenik meg hangsúlyosan Kisfaludy Sándor irodalomtörténeti folyamatba ágyazása kapcsán Eötvös Károlynál. Az utazás sok egyéb apróbb összездördülésén túl a másik jelentékenyebb (csupán két bekezdésben összegzett) vita Gyulai és Eötvös között a magyar irodalom 19. századi felvirágzásának eredeztetéséről folyt. Míg a század közepének Toldy Ferenc általi nagyelbeszélésében,³⁶ s így Gyulai Pál számára is a magyar irodalom nemzeti újjászületése leginkább a nyelvújító Kazinczy Ferenchez (emellett éppenséggel Kisfaludy Sándor öccséhez, a nemesi famíliából kitagadott, s a Pest-Budához kötődő modern írói életformát meghonosító Kisfaludy Károlyhoz)³⁷

A zerge is ugrik, a mókás is ugrik, a szöcske is ugrik, de mind semmi ahhoz, ahogy Gyulai Pál ur felugrott. Vadkörtefa árnyéka, zöld pázsit illata, dacoló szeszélye: minderről lemondott abban a pillanatban.

– *Hol az a pont? Hol állott meg Berzsenyi? Honnan nézett ő vissza Sághegyére és Kemenesaljára?*” (EÖTVÖS 1901/b, 209–210).

³³ „Társalgás közben azt mondtam: Kisfaludy Sándor nekünk, magyaroknak, mint költőnk több és nagyobb s nemzetünk életének történetében nagyobb munkás, mint Goethe a német nemzetnél. Okom erre az volt: Goethe készen talált maga előtt nemzetet, mely a szépműtani irodalomban jártas volt s azért lelkesült, Kisfaludy pedig nem talált, neki ilyet teremteni kellett, s ő ilyet valósággal teremtett.

No hiszen, izzó paraszt gyűjtöttem ezzel ártatlan fejemre. Gyulai Pál ur azóta minden alkalmas alkalommal rám bizonyítja, hogy én Kisfaludy Sándort nagyobb költőnek tartom Goethénél, s kétségtelen diadallal veri szét az én harcoló érveim egész vitéz hadseregét. Sehogy se akar köztünk tisztázódni az az állapot, hogy voltaképpen más-más malomban őrlünk.” (EÖTVÖS 1909, 232–233).

³⁴ TAKÁTS 2007.

³⁵ CSÜRÖS 2004, 66–68.

³⁶ TOLDY 1872–1873.

³⁷ Lásd például az Arany Jánosról írt emlékbeszéde (1883) vonatkozó részleteit: „Az irodalmi, társadalmi és politikai fejlődés egymásra hatva, egy magasabb nemzeti irányba olvad, és újjászüli Magyarországot. Ez irány először is Kisfaludy Károlynál mutatkozott

kapcsolódik, Eötvös mindezt a 19. század eleji „túladunai” költők: Berzsenyi Dániel s legfőképp Kisfaludy Sándor érdemének tartja. Mi több, a fent idézett Kisfaludy–Goethe szembeállításnál úgy fogalmaz, Goethével szemben Kisfaludy Sándor nem talált maga előtt kész nemzetet, „[...] neki ilyet teremteni kellett s ő ilyet valóságga teremtett”.³⁸

„Visszatérő utunk alatt nagy vitába keveredtünk. Akkor még nemzeti irodalmunk történetéről Toldy Ferenc felfogása uralkodott, s ezt vallotta Gyulai Pál ur is. E szerint nemzeti irodalmunk újjászületése Kazinczy nevéhez és működéséhez fűződik.

Ezzel szemben én azt állítottam, hogy Kisfaludy, Berzsenyi s társaik, a túl-adunai írók s költők alkották újra a század legelső éveiben a nemzeti irodalmat. Azt állítottam, hogy olvasóközönséget Kisfaludy teremtett, s a magyar nők szívét s a magyar ifjuság képzeletét Himfy dalai s az édes bus nemesi regék s Berzsenyi lantjának harsogó dalai hódították meg a költészet és szépirodalom számára. Uj alakban kell tehát összeállítani irodalmunk történetét.

Gyulai Pál urnak ma is sok élce van az én felfogásom rovására, nekem pedig ma is sok igazságom van az ő felfogásának rovására.”³⁹

A magyar romantika kezdeti, konfliktusoktól terhes időszakának (1800–1810)⁴⁰ egyik neuralgikus pontja jelenik itt meg; Kazinczy és körének, valamint Kisfaludy Sándor század eleji közönségformáló erejének konfliktusa. Míg a Kazinczy Ferenc köré szerveződő irodalmi kör programja, a klasszicista mintákat követő „nyelvi alapú polgárosítás” nagyobb és későbbben kamatozó hatást gyakorolt az irodalom intézményesülésének alakulására, addig Kisfaludy Sándor működésének – Rohonyi Zoltán szóhasználatával –, paradox „*nemesi szentimentalizmusának*” érdemei inkább tematikus újdonságaiban keresendők.⁴¹ Azok a külsőségek, melyek megelőlegezték a későbbben megerősödő romantika motívumrendszerét (középkori témaválasztás, múltba révedés, érzelmek felülértékelése, eredetiség-kultusz stb.), sablonok formájában már megjelennek Kisfaludy Sándornak a korban kifejezetten sikeres munkáiban, ugyanakkor ezek mögött – ahogy ezt Drexler Dóra tájtörténeti munkája is bizonyítja⁴² – egyáltalán nem egy polgárosult világkép (és irodalom-felfogás) körvonalazódik, hanem a nemesi ideák továbbélése.⁴³

feltűnőbben. Magyar történelmi és társadalmi rajzai közelebb hozták költészetünket az élethez, és líráján megzendültek olykor népdalaink visszhangjai is.” (GYULAI 1914, 235).
³⁸ EÖTVÖS 1909, 232.

³⁹ EÖTVÖS 1901/b, 224.

⁴⁰ A magyar romantika fogalmát Rohonyi Zoltán korszak-meghatározása alapján használom. Vö. ROHONYI 1975, 7–18.

⁴¹ ROHONYI 1975, 9–10.

⁴² DREXLER 2011, 165–170.

⁴³ ROHONYI 1975, 10–13.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy Eötvös Károly is hasonlóképp gondolkodott s mérlegelt, melynek végeredményeként kialakította véleményét, poétikailag felülértékelvén Kisfaludy Sándor szerepét a magyar romantika (nála: „nemzeti irodalom”) felvirágoztatásában a romantikus motívumok, s el nem hanyagolható módon a magyar táj, azon belül is a Balaton-vidék felfedezése folytán. Ennél sokkal szimptomatikusabb, hogy a 19. század első évtizedében a Rohonyi Zoltán által két „*irodalmi pólusnak*” nevezett szűkebb csoportosulás: a Széphalom köré szerveződő Kazinczy-kör (Szemere Pál, Kölcsey Ferenc stb.) és Kisfaludy Sándor, az „*antikazinczyánusok, ortológusok*” vezető egyéniségének⁴⁴ közege térben, földrajzilag is elkülönült, előbbi az észak-keleti régióhoz, utóbbi a Dunántúlhoz kötődvén. Eötvös perspektívájából ez lehet a döntő szempont.

Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* Dunántúl-fejezetében, melyet (a Balaton-vidék, Zala és Veszprém vármegyék leírása mellett) ugyancsak Eötvös jegyez, a következőképp konstruálja meg a térség kulturális, irodalmi hagyományait:

„És míg a felső Tisza és Tokaj vidékén Kazinczy és Kölcsey hasonló buzgalommal és hasonlóan fenséges lángolással, de némileg idegen zamattal kezdték a magyar költészet és nemzeti irodalom műveltségét megalapítani, addig a Kisfaludyak, Berzsényi és Vörösmarty a Badacsony és Balaton vidékén tiszta ősi erejét fejtették ki a magyar nyelvnek és nemzeti szellemnek. Voltaképp a magyar nemzet újjászületését nem is az államférfiak, hanem e költők és írók teremtették meg. Wesselényi és Széchenyi csak utána mentek Kazinczynak és Kölcseynek, valamint Nagy Pál és Deák Ferencz csak azon a nyomon haladtak az ország alkotmányos fejlesztésében, a mely nyomokat a Kisfaludyak, Berzsényi és Vörösmarty törtek már öntudatosan a nemzet önérzetének és jövőndőt követelő hitének megalkotásában.”⁴⁵

Kisfaludy Sándor működésének kiemelésében tehát a Dunántúl mint idealizált kulturális színtér és ihletforrás a fő motívum Eötvös számára, mely egyben az irodalmi intézményesülés vonatkozásában a nemesség, s nemesi reprezentációk szerepének átértékelésére, idealizálására is lehetőséget nyújt neki.

Tanulmányomban több példát is hoztam arra vonatkozóan, miképp igyekeznek Eötvös szövegei idealizálni Kisfaludy Sándor személyét, egyben a Balaton-vidéki ember történeti mintapéldájaként mutatva őt fel. Az idézett szövegben, ennek végpontjaként nem csak ő maga, hanem általában a mindenkori „túladunai” költők (és politikusok) is megdicsőülnek. Abból tűnik ki, hogy Eötvös (például Gyulai Pállal szemben) nem szilárd esztétikai megfontolások mentén értékel, s „[...] irodalomtörténeti »rendszerezése« táji

⁴⁴ ROHONYI 1975, 9.

⁴⁵ Rövidesen így folytatódik az idézet „[...] s a földnek annyi bája, a múltnak annyi hagyománya és a népnek oly tiszta magyarsága együttesen országunkban sehol sincs meg nagyobb mértékben, mint Vásnak, Veszprémnek, Somogynak és Zalának azon a részén, a hol és a miről Berzsényi és a Kisfaludyak éltek és daloltak.” (EÖTVÖS 1896, 14).

tipológiából származik”,⁴⁶ hogy az elképzelt, felülreprezentált „dunántúliság” keretében (korszakra, költői programra, egyéni habitusra való tekintet nélkül) együvé tartozónak tekint és üdvözöl olyan szerzőket, mint Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel és Vörösmarty Mihály. Ebből adódóan – merőben különböző irodalmi karrierjük és elköteleződéseik ellenére – a dunántúli származás révén (familiáris alapon) ide sorolja Kisfaludy testvéröccsét, Károlyt is. Nem túlzottan reflektált, szilajul kinyilvánított, ám részletesen ki nem fejtett irodalom-felfogásának – mellyel saját Balaton-képét egyben egy nagyobb Dunántúl-reprezentációba fordítja – kiindulópontja az, hogy a nemzeti irodalom története (s általában a történelemé, kultúráé) nemcsak uralkodó eszmék, ideák vagy megnyilvánulási formák alakulástörténeteként beszélhető el: elképzeltető különböző régiók párhuzamos fejlődésének és interakciónak nyomon követéseként is.

Irodalom

Primer szövegek

EÖTVÖS 1901/a = Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül* I. Budapest : Révai Kiadó, 1901.; <http://mek.oszk.hu/04900/04924/html/> (Letöltés: 2018.01.31.)

EÖTVÖS 1901/b = Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül* II. Budapest : Révai Kiadó, 1901.; <http://mek.oszk.hu/04900/04924/html/balaton0022.html> (Letöltés: 2018.01.31.)

EÖTVÖS 1909 = Eötvös Károly: *A balatoni utazás vége*. Budapest : Révai Kiadó, 1909.; <http://mek.oszk.hu/04900/04924/html/balaton0042.html> (Letöltés: 2018.01.31.)

Szekunder szövegek

ASSMANN 2004 = Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest : Atlantisz Könyvkiadó, 2004.

CSÜRÖS 2004 = Csűrös Miklós: Eötvös Károly művészeti és irodalmi nézeteiről. Szemelvények és kommentárok. In: Csűrös Miklós: *Költők, írók, mitológiák*. Miskolc : Felsőmagyarország Kiadó, 2004, 64–75.

DREXLER 2010 = Drexler Dóra: *Táj és tájértelmezés*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2010.

EÖTVÖS 1896 = Eötvös Károly: A Dunántúl. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország IV. kötete*. Budapest : Magyar Királyi Államnyomda, 1896, 3–16.

⁴⁶ CSÜRÖS 2004, 67.

- GYULAI 1914 = Gyulai Pál: Arany János (1883). In: Gyulai Pál: *Emlékbeszéd*. 1. kötet. Budapest : Franklin-Társulat, 1914, 225–284.
- HERCZEGH 1928 = Herczegh Matild: *Eötvös. Károly*. Budapest : [magánkiadás], 1928.
- HRABOVSKY 1827 = Hrabovszky Dávid: Néhány Levelek Balatonról, és Balaton mellyékről. *Tudományos Gyűjtemény* 1827/X. (1827) 82–104.
- KISFALUDY 1893 = Kisfaludy Sándor: *Minden munkái*. VII. kötet. Szerk.: Angyal Dávid. Budapest : Franklin-társulat, 1893.
- KOVÁCS 2007 = Kovács Emőke: A Balaton a 19. század első felének hírlapirodalmában. In: Fábri Anna – Ács Anna (szerk.): *Jer, nézd a Balatont. Reformkori művelődéstörténeti szemináriumok és konferenciák. Badacsony 1999–2002*. Veszprém : Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2007, 51–70.
- KOVÁCS 2013 = Kovács Emőke: *A régi idők Balatonja*. Budapest : Széphalom Könyvműhely, 2013.
- KÖHEGYI 1970 = Kőhegyi Mihály: Adatok a Kisfaludy Sándor alapította balatonfüredi színház történetéhez. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9 (1970) 95–102.
- MKÖM 18–19 = Mikszáth Kálmán Összes Művei 18–19. *Regények és nagyobb elbeszélések 1905-1906. Jókai Mór élete és kora*. I–II. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1960.
- NÉMETH G. 1985 = Németh G. Béla: Egy vidékies „aetas aurea” múzeumának öre: Eötvös Károly. In: Németh G. Béla: *Századutóról, századelőről*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1985, 203–218.
- NORA 1999 = Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. *Aetas* 1999/3 (1999); http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html#P10_119 (Letöltés: 2018.02.01.)
- RICOEUR 1999 = Ricoeur, Paul: Emlékezet, felejtés, történelem. In: Thomka Beáta – N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest : Kijárat Kiadó, 1999, 51–68.
- ROHONYI 1975 = Rohonyi Zoltán: *A magyar romantika kezdetei*. Bukarest : Kriterion Könyvkiadó, 1975.
- RUBINYI 1962 = Rubinyi Mózes: Eötvös Károly. In: Rubinyi Mózes: *Emlékezések és tanulmányok*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1962, 157–164.
- SZALAY 1977 = Szalay Károly: *Humor és satíra Mikszáth korában*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1977.

- T. SZABÓ 2007 = T. Szabó Levente: *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában.* Budapest : L'Harmattan Kiadó, 2007.
- TAKÁTS 2007 = Takáts József: Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció. In: Takáts József: *Ismerős idegen terep.* Budapest : Kijárat Kiadó, 2007, 234–253.
- TOLDY 1872–1873 = Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időktől a jelenkorig.* I–II. kötet. Pest : Athenaeum Kiadó, 1872³; 1873³.
- TÓTH JÁNOSNÉ 1987 = Tóth Jánosné: *Eötvös Károly bibliográfia.* Szerk.: Madarászné Szakmáry Katalin. Veszprém : Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1987.; HTML szerkesztés: Szabolcsi József; <http://mek.oszk.hu/00000/00009/html/index.htm> (Letöltés: 2018.02.01.)

Sándor Kisfaludy's portrait and the image of national literature in Károly Eötvös' travels around Lake Balaton

DÁNIEL SZABOLCS RADNAI

The main topic of this study is the representation of Sándor Kisfaludy's portrait in connection with Hungarian National Literary History by Károly Eötvös' works in three volumes (*Utazás a Balaton körül I–II.* [*Travel Around Lake Balaton*], 1900; *A balatoni utazás vége* [*The End of the Balaton Travel*], 1909). In my analysis, I would like to show how Eötvös uses Sándor Kisfaludy's biography and his literary works (such as topics of a special literary cult) in the course of making Lake Balaton as a characteristic 'national landscape'. Moreover, I interpret how Eötvös takes Kisfaludy in the process of Hungarian literary history, actualizing the importance of Kisfaludy's oeuvre, concerning the literary representation of Lake Balaton and West-Hungary at the end of the 19th century.